

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ –СВИЩОВ

Факултет „Производствен и търговски бизнес“

Катедра „Аграрна икономика“

МИХАИЛ БИЛЕВ ПЕТКОВ

**СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ НА ФУНКЦИОНИРАНЕТО И
РАЗВИТИЕТО НА КООПЕРАЦИИТЕ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО**

АВТОРЕФЕРАТ

**за присъждане на образователната и научна степен „ДОКТОР“,
докторска програма „Икономика и управление
(Аграрна икономика)“**

**Научен ръководител:
доц. д-р Марина Николова**

СВИЩОВ

2018

Дисертационния труд е в обем от 168 страници, структурирани в три глави, въведение и заключение, със 17 фигури и 15 таблици. Използвани са 100 литературни източници, от които 83 български, 10 чуждестранни и 7 интернет източници.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита по реда на Закона за развитие на академичния състав в Република България пред научно жури от катедра „Аграрна икономика“ към факултет „Производствен и търговски бизнес“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата на дисертационния труд

Актуалността на изследването произтича от една страна от факта, че съществуването на земеделските кооперации е съпътствано от редица проблеми, което поставя под въпрос адаптивните им възможности и перспективите за развитие на организационната форма в условията на общия европейски пазар. От друга страна в редица научни публикации се защитава мнението, че са създадени достатъчно нормативни предпоставки в конкретните агроекологични райони на страната да се прилагат разнообразни форми на производствено коопериране (Кънчев, 2004). (Александров, 2007, N 4) (Петрова, 2006) (Александров С., 1995, N 1) (Кънчев И. 10/2005), което не се потвърждава на практика. Необходими са допълнителни изследвания на състоянието и проблемите на земеделските кооперации в отделните райони на страната и ранжиране на съществуващите модели за тяхното развитие.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване в настоящата разработка е кооперативната организационна форма.

Предмет на изследване са земеделските кооперации, членове на РСЗК „Дунав-2000“-Свищов.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основната цел на настоящото изследване е идентифициране на проблемите и тенденциите в развитието на кооперативната система в българското земеделие и апробиране на съществуващите модели за тяхното развитие в отделни райони на страната.

За постигането на целта са поставени следите *задачи*:

1. проучване теоретичните основи на кооперативното движение и отграничаване ролята и значението на земеделските кооперации;
2. анализиране развитието на кооперативните стопанства в България и в Европейския съюз;
3. идентифициране на тенденциите и проблемите в развитието на земеделските кооперации в България;
4. изследване въздействието на основните макро показатели върху развитието на селското стопанство и земеделските кооперации;
5. анализиране и оценка на финансовите показатели на земеделските кооперации, членове на РСЗК „Дунав-2000“ - Свищов;
6. анализиране и ранжиране на вътрешно факторните въздействия върху кооперативната организационна форма;
7. формиране на възможни модели за функциониране и развитие на земеделските кооперации в България.

4. Изследователска теза

Основната научноизследователска теза в дисертационния труд е, че за оцеляването и развитието на функциониращите земеделски кооперации в България е необходимо вътрешно реструктуриране – пазарна ориентация на бизнеса, закриване на нерентабилните дейности, избор на организационна кооперативна форма в зависимост от оптималното оползотворяване на разполагаемите производствени фактори.

5. Методология на изследването

В разработката са използвани *традиционни научно-изследователски методи*: общо научни – исторически и логически; емпирико-теоретични – наблюдение, описание и измерване; логико-теоретични – сравнение, анализ, синтез, индукция, дедукция; статистически методи – регресионен анализ на структурните изменения.

Използвани са следните **аналитични инструменти**: анализ и обобщение на литература, таблично, графично и схематично представяне на характеристики и тенденции, множествен регресионно-корелационен анализ на MS Excel Data Analysis ToolPak. За аргументиране на възможните модели за развитие на земеделските кооперации и доказване на изследователската теза е приложена следната методологична последователност:

- 1) Анализ на въздействието на основните макро-показатели върху кооперативната организационна форма в българското селско стопанство
- 2) Финансов анализ изследваните земеделски кооперации
- 3) Оценка на вътрешно факторните въздействия върху кооперативната организационна форма
- 4) Осъществяване на технологичен одит и апробиране на резултатите в ППК „Старт-93“ - с. Караманово.

Емпиричното изследване в дисертационния труд е осъществено със съдействието на експерти от катедра „Аграрна икономика“ в СА „Д. А. Ценов – Свищов, с която почти десетилетие РСЗК „Дунав-2000“-Свищов и голяма част от неговите членове, включително ППК „Старт-93“ - с. Караманово, имат сключени меморандуми за сътрудничество и осъществяват съвместна дейност.

6. Ограничителни условия на изследването

Извън обхвата на настоящото изследване остават кооперативните организационни форми в другите стопански сектори както и земеделските кооперации, които не са производствени – пласментни, кредитни и обслужващи.

7. Аprobация

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра „Аграрна икономика“ към факултет „Производствен и търговски бизнес“ при Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – Свищов.

Отделни части от него са публикувани в специализирани научни издания. Основните авторски идеи са докладвани на докторантски сесии и конференции с национално и международно участие.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на дисертационния труд следва възприетия от автора изследователски подход и е подчинена на дефинираните цел и задачи на изследването.

Дисертационният труд е в обем от 168 стандартни страници, които включват титулна страница, увод, изложение, обособено в три глави, заключение и библиография. В основния текст са включени 15 броя таблици и 17 броя фигури.

В съдържателно отношение дисертационният труд е структуриран в следните части:

Въведение

Глава I. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА КООПЕРАТИВНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

- 1.1. Ролята на земеделието в България и мястото на кооперациите в него
- 1.2. Теоретични основи и особености на кооперативната система
- 1.3. Характеристика на кооперативните ценности и принципи
- 1.4. Класификационни критерии и видове кооперации
- 1.5. Организационна структура на кооперативната система

Глава II. ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ

- 2.1. Развитие на земеделските кооперации в България
- 2.2. Тенденции в развитието на земеделските кооперации в ЕС
- 2.3. Международно кооперативно движение
- 2.4. Влияние на Общата аграрна политика на ЕС върху развитието на земеделските кооперации в България

Глава III. МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ В БЪЛГАРИЯ

- 3.1. Методологични и методични аспекти на изследването
- 3.2. Анализ на въздействието върху кооперативната организационна форма на основните макро-показатели в селското стопанство
- 3.3. Финансов анализ на земеделските кооперации, членове на РСЗК „Дунав-2000“-Свищов
- 3.4. Оценка на вътрешно факторните въздействия върху кооперативната организационна форма
- 3.5. Технологичен одит на ППК „Старт-93“ - с. Караманово
- 3.6. Модели за функциониране на земеделските кооперации, членове на РСЗК „Дунав-2000“-Свищов

Заклучение

Използвана литература

III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

Във въведението се обосновава актуалността на разработката като е изведена практическата значимост на изследването. Дефинирани са обектът, предметът и изследователската теза на дисертацията, формулирана е целта и са поставени конкретните задачи за изпълнение. Посочени са методологията и ограничителните условия на изследването.

Глава I. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА КООПЕРАТИВНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

В първата глава на дисертационния труд се систематизират научните знания и практиката на кооперативната организация в земеделието. Представя се теоретичната обосновка на предмета на изследването и актуалността на проблемите, свързани с кооперативната система. Изложението е групирано в 5 параграфа.

В параграф 1.1. *„Ролята на земеделието в България и мястото на кооперациите в него“* се характеризира изключителна важност на селското стопанство за осигуряването на доходи на около 1 348100 души (24,9% от заетите в страната). Кооперативната организационна форма създава значителен дял от селскостопанската продукция в България. Кооперацията като форма на сдружаване притежава значителен потенциал за подпомагане оцеляването на дребния и средния бизнес в страната, особено в условията на силно конкурентния общоевропейски пазар на селскостопански продукти.

Българската земеделска производствена кооперация е най-разпространената форма на частните кооперативни организационни форми в отрасъла. Земеделските кооперации стопанисват около 30% от

обработваемата земя на страната и са основен производител на зърнени и някои технически култури.

В редица научни публикации се защитава мнението, че са създадени достатъчно нормативни предпоставки в конкретните агроекологични райони на страната да се прилагат разнообразни форми на производствено коопериране, което не се потвърждава на практика.

Съвременните производствени кооперации в селското стопанство са подложени не само на количествени, но и на качествени изменения в осъществяваната дейност в няколко аспекта:

- възможност за закупуване на по-производителна производствена техника;
- нарастване производителността на труда в сравнение с тази на дребния производител, поради използване на машинен труд и повече и по-производителни машини в процеса на производство;
- намаляват се разходите на труд за реализация на продукцията и се създават по-благоприятни условия при самата реализация.

В параграф 1.2. „Теоретични основи и особености на кооперативната система“ се характеризира кооперативната система от възникването ѝ до наши дни, като са изведени пет теоретични постановки. Първата теоретична постановка разглежда кооперацията като доброволно обединяване на хора за конкретна дейност и с конкретна цел. Втората теоретична постановка характеризира кооперацията като икономическа организация. Третата постановка акцентира върху мотивите за доброволно обединяване. Четвъртата постановка включва в кооперативната организация и постигането на определени социални и морално – етични цели. Петата постановка разглежда необходимостта от специфично отношение на ръководителите на кооперацията, които трябва да я приемат

не само като икономическа организация, а да познават кооперативните морално-етични ценности – взаимопомощ, равенство и справедливост.

Систематизирани са следните особености на кооперативната система. Кооперацията се отнася към групата на колективните организационни форми. За разлика от търговските дружества разпределението на капитала между членовете нормативно не е свързано с правата за участие в управлението на кооперацията и с разпределението на дохода на кооперацията. В зависимост от предмета на дейност на кооперацията и утвърдения от членовете ѝ механизъм за функциониране, в нея, за разлика от търговските дружества, е възможно и да не се формира печалба. В повечето случаи кооперациите са сдружения на дребни собственици и контролът върху упражняването на собствеността не се осъществява пропорционално на внесеня капитал, а според организационната принадлежност.

В параграф 1.3. „Характеристика на кооперативните ценности и принципи“ се прави разграничение между кооперативните ценности и кооперативните принципи. Основните кооперативни принципи и ценности са дефинирани от Международния кооперативен алианс. Кооперативните принципи обхващат всички сфери на организацията – участието и контрола, формирането на капитала, разпределителните отношения и др. Кооперативните принципи са – доброволност, демократичност, пропорционалност, контрол. Кооперативните ценности са – взаимопомощ, сътрудничество, равнопоставеност, развитие на личността, универсалност, дълг към обществото и др. Реализацията на кооперативните ценности и тяхното съхранение се осигурява чрез кооперативните принципи и създадения механизъм за организация в кооперацията.

Традиционните принципи са формирани върху основата на опита на първите кооперации. Принципите, свързани със собствеността, определят

частния характер на кооперацията, в която е ограничен относителният дял в капитала на всеки индивид. Съчетанието на тези два принципа е предпоставка за широката привлекателност на кооперативния статут и приложението му в разнообразни стопански сфери.

В кооперациите органично са свързани основните организационни принципи на стопанския живот: свободно волеизявление и частностопанствен принцип. Основавайки се на относително по-тясното пропорционално определение на кооперацията като предприятие на съдружници, чийто капитал е разпределен на дялове, редица изследователи свеждат кооперативните принципи до: сферата на контрола; областта на собствеността; сферата на разпределението. Това твърдение се оспорва от някои автори, тъй като световната практика показва, че не всички кооперации са построени на тази основа.

Прави се обобщението, че с развитието на кооперацията и с разнообразяване на формите на нейното проявление, се променят и принципите на нейното функциониране и управление. Изменението е главно по посока на тяхното окрупняване, отчитайки еволюцията на кооперацията и съчетаване или постепенна замяна на принципа на равенството с този на пропорционалността.

В параграф 1.4. „Класификационни критерии и видове кооперации“ се характеризират съществуващите в литературата основни класификации, при които като критерии се използват:

- връзката между кооперацията и домакинството на член-кооператора;
- предмета на дейност, която кооперациите осъществяват;
- степента на производство и пазарна интегрираност на кооперациите.

По отношение на първия критерий, кооперациите се разделят на две основни групи: кооперации, осигуряващи производствена дейност на земеделските производители и кооперации, обединяващи икономическия потенциал на собствениците в отделно, самостоятелно предприятие. Първата група кооперации, осигуряващи производствена дейност на земеделските производители, функционират на входа и на изхода на фамилените земеделски стопанства. Те на практика осигуряват производствената инфраструктура на фамилените стопанства. Втората група кооперации, които обединяват икономическия потенциал на собствениците в отделното предприятие, на практика осъществяват затворен възпроизводствен цикъл и организационно - цялостен възпроизводствен процес. При тях се обединяват всички фактори на производството, в това число земя, труд, капитал и непосредствено възпроизводство на тези средства за производство.

В зависимост от предмета на дейност, кооперациите се разграничават на кредитни, търговски, обслужващи, производствени. Кредитните кооперации се изграждат на принципите на земеделската спестовно-кредитна кооперация. Пласментно снабдителните (търговски) кооперации са силно застъпени в ЕС, но в България все още техният брой е малък. Търговските кооперации се намират на входа и изхода на земеделското производство. На входа те снабдяват производителните кооперации с входящи производствени ресурси като семена, посадъчен материал, горива, препарати, лекарства и други ресурси, необходими за осъществяване на производствената им дейност. На изхода на земеделското производство търговските кооперации осигуряват реализацията на получената земеделска продукция. Благодарение на тяхната снабдителна дейност образуват по-големи стокови групи от производствената продукция, като в същото време имат потенциал да я

съхраняват и да извършат дообработка – почистване, калибриране, сортиране и т.н.

Рисковата кооперация осъществява дейност, свързана с внедряване и изпитване на нови технологии, нови породи животни и сортове растения, а в редица случаи освен внедрителска преследва и научно–изследователска и развойна дейност.

Според третия критерий – степента на производствената и пазарна ориентираност и интегрираност, кооперациите се групират на три основни групи: традиционни кооперации (ориентирани към членовете); пазарни кооперации (ориентирани към пазара) и вертикално интегрирани кооперации (обединяват производството на суровини, тяхната преработка и реализация в рамките на отделно стопанско предприятие или кооперация).

Традиционните кооперации най-често се изграждат в полупланинската част на страната, като обединяват една част от земята на членовете и произвеждат продукция, предназначена предимно за изхранване на животните във фамилните стопанства. В групата на пазарните кооперации се отнасят тези с изцяло пазарна стратегия за развитие. Пазарните кооперации са тясно специализирани, осъществяват високо ефективно производство, което изцяло е ориентирано към пазара. Вертикално интегрираните кооперации включват една или няколко пазарни кооперации с изградени преработвателни или търговски дейности. Това са високо технологични кооперации, които най-често имат съучастие в търговски банки и фирми, чрез които осъществяват търговия на готовата продукция.

В българското земеделие могат да се групират следните видове кооперативни производствени структури:

- първични земеделски кооперации;

- сдружения за съвместно производство на определени видове продукция;
- сдружение за колективно обработване на земята и стопанисване на факторите на производството;
- земеделски производствени кооперации със запазване собствеността върху земята в идеални части и с/без трудово участие;
- междукооперативни сдружения за съвместна търговска дейност и за преработка на продукцията;
- смесени кооперации с дялово участие в ООД и АД.

У нас преобладаващият вариант за участие в производствена земеделска кооперация е този със запазване на собствеността на земята в идеални части и с трудово участие, въпреки че в повечето случаи масовият член-кооператор участва само със земя и капитал. Около 30% от организационно-стопанските форми са земеделски производствени кооперации, които осигуряват 85% от хлебното и фуражното стоково зърно.

Производствените кооперации водят не само към количествени, но и към качествени изменения в предприетата дейност:

- възможност за закупуване на по-мощна и производствена техника;
- увеличава се производителността на труда в сравнение с тази на дребния производител, поради използване на машинен труд и повече и по-производителни машини в процеса на производството;
- намаляват се разходите на труд за реализация на продукцията и се получават по-благоприятни условия при самата реализация.

Богатото разнообразие на произвежданата у нас земеделска продукция обуславя и голямото разнообразие на земеделски производителни кооперации. По критерия произведена продукция земеделските производителни кооперации биват:

- кооперации, произвеждащи един продукт или група сходни продукти – зърнопроизводителни кооперации, фуражни кооперации, лозарски кооперации, тютюнопроизводителни кооперации, овощарски кооперации и други;

- смесени кооперации;

- кооперации за преработка на земеделска продукция – те се изграждат на изхода на земеделското производство.

В параграф 1.5. „*Организационна структура на кооперативната система*“ се характеризират логическите взаимоотношения между равнищата на управление и функционалните области, построени във форма, позволяваща най-добре и ефективно да се постигнат целите на организацията. По принцип организационната структура се изгражда отгоре надолу по инициатива на висшето фирмено ръководство. Отначало организацията трябва да се раздели на по-широки сфери на дейност, а след това да се поставят и по-конкретни задачи, подобно на това, което се извършва при планирането. Разработването на организационната структура не е застинала форма, тя е динамична и като правило следва промените, настъпили в плана.

При конкретното формиране на организационната структура е необходимо да се спазват определени критерии, които дават възможност за изграждане на рационална и ефективна структура на организационната дейност в кооперациите и предприятията. На съвременния етап при организационното формиране се използват главно две организационно-структурни концепции - йерархичната и кооперативната структура. Много често в практиката се прилага комбинация от двете форми, като се вземат положителните черти на всяка една от тях. По този начин се стига до образуването на хибридни структурни концепции. При тях се прави подходяща комбинация от функционалната и от целевата структура.

Организационно-структурните концепции намират конкретен израз в използваните системи за организация на управленската дейност в кооперациите, предприятията и организациите.

Бюрократизационната организационна структура се характеризира с висока степен на разделение на труда, развита йерархия на управление, верига от команди и наличие на многобройни правила и норми за поведението на персонала, подбора на кадрите и техните делови и професионални качества.

Основни преимущества на функционалната организация са, че тя групира хората на основата на техния технически и специален (квалификационен) опит така, че организацията да може да използва координиращата им роля при обслужването на цялото предприятие. Функционалното групиране осигурява по-добри възможности за развитие и израстване в кариерата.

Групирането на управленския персонал може да се извърши и чрез т.нар. дивизионална структура, при която делението на организацията на елементи и блокове става по видове продукти или услуги, група потребители или по географски региони. При продуктовата структура ръководството на производството и снабдяването с материали и суровини се осъществяват от един ръководител, който е отговорен за даден тип или вид продукт. Когато дейността на различните отдели, звена е насочена към обслужване на определен тип потребители, се използва т. нар. организационна структура. При наличието на поделения, обслужващи определени територии в страната или чужбина, се използва т.нар. териториална структурна организация.

Линейно-щабната структура със своята поляризация не създава идеални условия за координация на работата в управлението на предприятието. Поради това през последните години се търсят нови форми и системи за организиране структурата на управление. Такава форма е

т.нар. адаптивна структура, за която е характерна възможността на предприятието да реагира на измененията на обкръжаващата среда и да внедрява нови технологии, да се модифицира в съответствие с промените в средата и потребността на самата организация. Друга съвременна форма е т. нар. проектна организация – временна структура, създадена за решаване на конкретна задача. Във връзка с изострянето на конкурентната борба за пазари в развитите западни страни се въвежда и т. нар. система "центрове за печалба", при които предприятието се разделя на определен брой подразделения (отделни предприятия), които произвеждат самостоятелно продукция, купуват необходимите материали и суровини и независимо от другите отдели реализират произведената продукция. Системата "центрове за печалба" е подходяща за кооперативната система, доколкото кооперациите, развивайки самостоятелна дейност, се сдружават в кооперации от втори и трети род, на които се предоставят за изпълнение определени задачи.

Глава II. ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ

Във втора глава „Тенденции в развитието на земеделските кооперации“ се поставят основите на емпиричното изследване на земеделските кооперации в България. Аргументира се извода, че в българската бизнес практика са изградени основните правно-икономически предпоставки за развитие на земеделските кооперации, но е необходимо вътрешно реструктуриране – закриване на нерентабилните дейности, избор на организационна кооперативна форма в зависимост от оптималното оползотворяване на разполагаемите производствени фактори, пазарна ориентация на бизнеса. Изложението е структурирано в 4 параграфа.

В параграф 2.1. „*Развитие на земеделските кооперации в България*“ се характеризира еволюцията, през която преминава кооперативната система в страната като се очертават особеностите на отделните етапи на развитие. Кооперативната система у нас започва своето развитие още от 19 век, като за разлика от западноевропейските страни в България тя стартира първо в селата. Очертават се няколко етапа в развитието на кооперативизма в България. Първият етап е свързан с възникването на кооперативните организационни структури и приемането на първия Закон за кооперациите в България през 1907 г., с което се поставят *правно-институционалните рамки на кооперативизма*. Вторият етап обхваща *еволюционното развитие на кооперативизма* в България през периода 1907-1947 г. Като трети етап се оформя периода 1944-1991 г., когато се осъществява *административно-планова централизация на кооперативната система*. От 1991 г. започва следващият етап в развитието на кооперативната система в България със стартирането на Аграрната реформа и възстановяване на частната собственост върху земеделските земи.

Основен проблем на кооперативната система в България е политическата намеса и потъпкването на основните принципи на кооперативизма – доброволност, автономност и самоинициативност. В рамките на 40 години се осъществява груба национализация, следвана от недообмислена и некомпетентна приватизация на кооперативната собственост. Това доведе до тежки последици и недоверие към кооперативизма в България. Създадените след 1991 г. частни земеделски кооперации съхраниха и пренесоха собствеността (поземлена, материално-веществена и т.н.) през периода на преход към пазарна икономика, но оцеляването им налага вътрешно реструктуриране – закриване на нерентабилните дейности, избор на организационна кооперативна форма в

зависимост от оптималното оползотворяване на разполагаемите производствени фактори, пазарна ориентация на бизнеса.

Научната теория обособява съвременните форми на земеделските производствени кооперации в три групи. Първата група кооперации са ориентирани към стопанската дейност на членовете си, производствената структура на които се формира в зависимост от заявките на членовете, като се отчита и локалното търсене на земеделски продукти и услуги. Те реализират на пазара незначителна част от произведената продукция. Втората група са стоковите производствени кооперации, които произвеждат земеделски продукти, предназначени за пазара и то главно такива, които се поддават на висока степен на механизация при производството. Тук спадат основните производители на пшеница, технически и фуражни култури. Третата група са вертикално-интегрираните производствени кооперации, които освен производството на земеделски продукти са специализирани в преработваща и маркетингова дейност. Някои от тези кооперативи успешно работят не само на регионалния и националния пазар, но дори и на международния като развиват свои канали за реализация на крайната продукция и налагат на пазара собствени търговски марки.

Съвременните земеделски производствени кооперации се характеризират с някои специфични особености. *Първо*, съвременните земеделски производствени кооперации включват прекомерно голям брой членове, преобладаващата част от които не участват с труда си в кооперацията и в повечето случаи не живеят на територията на населеното място, където са разположени земите им. За тези поземлени собственици участието в кооперацията обикновено представлява временно решение, което поражда незаинтересованост от бъдещото ѝ развитие и ниска степен на мотивация за участие в нейното управление. *Втората особеност* на съвременните кооперации е свързана с начините на разпределение на

печалбата, които в общия случай не стимулират нарастването на производителността на труда, повишаването на стопанската активност, инвестиционния процес и др. *Третата особеност* е свързана с факта, че кооперативните устава най-често не гарантират организационна стабилност, тъй като не предвиждат минимален срок на членство, процедури по напускане и др., което влияе отрицателно върху възможностите за набелязване на дългосрочни програми, осигуряващи ефективна дейност и висока резултатност. Годините на прехода към пазарно стопанство показват, че предпочитаната форма на организация на фермерите е земеделската производствена кооперация. Тя се избира почти повсеместно, най-често без предварителна икономическа обосновка за нейното функциониране и независимо от конкретните природни, икономически и други условия.

След 1991 г. започва постепенното формиране на нови кооперативни организационни форми в селското стопанство, които са основно земеделски производствени кооперации. Те са разпространени в регионите, подходящи за отглеждането на високо интензивни култури в крупни масиви земеделска земя. Тези особености предопределят основните характеристики, свързани с производствената специализация на кооперативните организационни форми в страната. Те произвеждат ограничен кръг стокови продукти, като в производствената им структура преобладава относителния дял на растениевъдната продукция.

Развитието на кооперативните организационни форми в България след присъединяването към ЕС, макар и съпроводено от някои специфични особености, се подчинява на общата тенденция за страните в преход – намаляване броя на земеделските кооперации. Специфично за България е продължаващото доминиране на производствения тип кооперация и почти пълното отсъствие на други видове кооперативни организационни форми,

което е резултат от особеностите на неформалната институционална среда в страната.

Съществуването на земеделските кооперации е съпътствано от редица проблеми, което поставя под въпрос адаптивните им възможности и перспективите за развитие на организационната форма в условията на общия европейски пазар. Устойчивост в следващите години биха постигнали тези от кооперативите, които запазват предимствата за дребните собственици на земя и селската работна сила. Членството в кооперативната организационна форма би било атрактивно за много малки комерсиални и полупазарни ферми, за които са решаващи ползите от:

- добрите позиции на кооперациите за достъп до различни програми и проекти за обществено подпомагане - налични експерти и опит, средства за подготовка на проекти и лобиране, възможност за ефективен залог, демонстриране на по-висока продуктивност на вложенията и т.н.
- потенциал за икономии от размера и мащаба, налични специалисти и ресурси.
- адаптивност към новите стандарти и изисквания за определени производства и дейности.

В параграф 2.2. „Тенденции в развитието на земеделските кооперации в ЕС“ се характеризират основните етапи в развитието на световното кооперативно движение, като се акцентира върху ролята и значението на кооперативната система за съвременните стопански процеси в отделните европейски страни. Първият етап обхваща периода от възникването на кооперативната идея до края на 19 век. а вторият – от началото на 20 век до наши дни. Ако през първия етап кооперативизмът се развива в условия на свободна конкуренция, то през втория етап се създават мощни национални и световни монополи, а днес широко се

дискутират ефектите от глобализацията. За разлика от началния период, когато кооперативното движение се развива самостоятелно, без намесата на държавата и институциите, през втория етап, след края на Втората световна война, се развива теорията и практиката на социалната държава с модела на германското чудо и развитието на социалната икономика, като най-голям дял имат кооперациите.

През последните две десетилетия кооперативното движение в аграрните сектори на повечето страни-членки на ЕС се насочва предимно към интегриране на стопански и организационни структури на земеделските кооперативи. Това става главно чрез специализация и диверсификация на извършваните в тях дейности, а също и посредством коопериране и сливане на отделни кооперативи. Междукооперативната интеграция се разгръща предимно на средно равнище, т.е. в районните и другите териториални държавни структури, където има сравнително по-малки кооперативни организации. Посредством сливане на земеделски кооперативи се откриват възможности за усъвършенстване на кооперативните стопански и организационни структури (главно в хранителната индустрия и търговията), за диверсифициране на кооперативните дейности, вкл. като се въвежда производството на нови селскостопански продукти. По този начин се постига модернизация и разширяване на преработката на растителни и животински продукти, по-нататъшна интернационализация на търговията и повишаване на производителността на труда. Посредством междукооперативната интеграция се засилват процесите на интернационализация и глобализация на производствената, обслужващата и търговската дейност. Формират се международни земеделски кооперативи. През 2000 г. е осъществено първото такова обединение между кооперативите за производство и пласмент на мляко и млечни продукти (масло, сирене, кашкавал) „MD Foods” (Дания) и „Arla” (Швеция).

При извършващото се вече две десетилетия преразпределение на местните и международните пазари много от западноевропейските земеделски кооперативи разширяват отношенията си и с държави извън ЕС, завоювайки трайни позиции и на пазарите в редица източноевропейски страни, включително и нашата. Тенденцията към концентрация и централизация на производството, вкл. в кооперативния сектор, намира израз и в увеличаването на годишния оборот на земеделските кооперативи. Годишният оборот на земеделските кооперативи в ЕС възлиза на над 300 млрд. евро.

Земеделските кооперативи не само осигуряват храни за населението, но и решават важни социални проблеми. В тях се създава работа и се извършва допълнителна квалификация на много кадри – ръководители, инженери, агрономи.

Особено ценна е дистрибуторската дейност на земеделските и потребителските кооперативи в най-малко фаворизираните и икономически маргинализираните селски райони на дадена страна. Тези кооперативи изпълняват важни общественополезни задачи.

В съвременните западноевропейски земеделски кооперативи протичат процеси на концентрация на производството. Във всички страни на ЕС намалява броят на земеделските кооперации, като само за периода 2003-2010 г. намалението е двукратно от 15021 хил. през 2003 г. на 8919 хил. през 2010 г. Най-голямо намаление на броя на кооперациите се наблюдава в Чехия – с 50%, Естония – с 47%, България - с 44%, Латвия – с 34%, Полша – с 31%, Великобритания – с 28%, Литва – с 27%. Най-малко намаление на броя на кооперациите е регистрирано в Словения - 3%, Швеция - 4% и Норвегия - 9%.

В повечето страни-членки на ЕС кооперативният дял от пазарите на пресни и преработени селскостопански стоки е значителен. Тези кооперативи притежават и над 60% от националните агроиндустрии.

Редица кооперативи заемат почти целия пазарен дял в съответните страни: за мляко и млечни продукти във Финландия, Швеция, Ирландия и Португалия; за производство на захарно цвекло в Белгия; за производство на семена, както и на тютюн и цигари във Франция; за производство на цветя и картофено пюре в Холандия; за клане на добитък и производство на кожи в Дания.

Земеделските кооперативи имат свои производства и снабдяват 70-80% от пазара на млечни продукти в Холандия, Люксембург и Германия, на плодове и зеленчуци в Австрия, на маслини, зехтин и вина в Испания, на житни храни във Франция, на консервирани зеленчуци в Италия. Сравнително по-малък е пазарният им дял в Австрия, където кооперативните млечни продукти заемат около 50% от пазара на страната, а на свинско месо – 20%. В Гърция този дял е, както следва: маслини и зехтин – 60%; жито, плодове и вина – 50%. Делът на италианските кооперативи в местните пазари на консервирани плодове е 40%, а на вина, плодове и зеленчуци – 25%. В Англия земеделските кооперативи държат над 50% от пазара на мляко и млечни продукти, 40% от този на плодове и 10-15% - на говеждо месо и яйца. Кооперативите в Унгария произвеждат 90% от общото производство на пшеница, а по-голямата част от тяхната селско-стопанска продукция се изнася в над 40 държави.

В параграф 2.3. „Международно кооперативно движение“ се разглеждат основните предпоставки за възникване на международното кооперативно движение, които могат да се групират на: икономически, политически и социални. Икономическите предпоставки са солидната основа, върху която се осъществява интеграцията и сътрудничеството между отделните държави. Един от водещите принципи в това отношение е да се запази независимостта на отделните елементи, участващи в интеграционния процес. Социалните предпоставки са свързани с

урбанизацията и нарастващото търсене на селскостопански продукти. Развитието на търговията между отделните държави, войните, културните контакти формират върху различните територии общи идеи, сходни общи организации, идентични социални и културни ценности, близък начин на живот и т.н. Политическите предпоставки се свързват с прокламираната от отделни правителства демократична свобода, чрез което се осигурява възможност на населението да се обединява и създава своите кооперативни обединения. Така с развитието на тези обединения се създава възможността и за интегрирането на отделните общества в отделните държави.

Международното кооперативно движение е естествен резултат от сътрудничеството и солидарността между националните кооперативни движения в целия свят, както и от дейността на техните международни организации.

Могат да се открият 4 етапа в развитието на международното кооперативно движение, макар и да има основание да се смята, че през последните години международното кооперативно движение навлиза в своя пети етап на развитие. Първият етап започва от средата на XIX век и продължава до 90-те години. Характеризира се с укрепване на националните кооперативи и създаването на първите контакти между тях на двустранна и многостранна основа. Вторият етап започва от образуването на Международния кооперативен съюз и продължава до Първата световна война. Характеризира се със засилване на международните кооперативни връзки и развитие на международната търговска дейност. През този период – 1903 г., България става член на Международния кооперативен съюз чрез кооперацията “Братски труд” в София. Третият етап обхваща периода между двете световни войни (1917 – 1939). Характеризира се с изострянето на проблемите на кооперативната икономика, както и с нанасяне на удари върху кооперативното движение

от фашистката реакция. Четвъртият етап започва след Втората световна война и продължава до втората половина на 80-те години на 20 век. В началото на 70-те години Международния кооперативен съюз признава членството на кооперативните организации от бившите капиталистически страни. Петият етап се оформя от втората половина на 80-те години на 20 век, когато започва изграждането на икономическа и политическа демокрация в страните от Източна и Централна Европа.

От началото на 1982 г. с права на пълноправни членове в Международния кооперативен съюз влизат 160 кооперативни организации от 66 страни, обединяващи в редовете си над 356 млн. души, а през 1989 година – 195 кооперативни организации от 77 страни с общо 630 529 454 души, включително 10 международни кооперативни организации.

Пред 1989 г. преобладаващ вид кооперации в Международното кооперативно движение са фермерските – 33 % от общия брой. След тях се нареждат спестовно - кредитните – 27 %. Значително по-малък е дялът на жилищно – строителните – 11 % и на потребителните кооперации – 10 %.

Тази промяна в структурата на видовете кооперации може да се обясни с новите реалности в пазарното стопанство, с предизвикателствата на времето към потребителните кооперации, които са преобладаващ вид в миналото, а така също с възможностите на различни видове кооперации да адаптират към бързо и динамично изменящата се среда. Влияние оказва и възприемането им от населението. Променят се мотивите за членство, отношението към ценностите, както и интересите.

В параграф 2.4. „Влияние на Общата аграрна политика на ЕС върху развитието на земеделските кооперации в България“ се акцентира както върху положителното ѝ въздействие, така и върху негативните страни от провеждането на протекционистична и неолиберална аграрна политика в отделните страни.

ЕС формира обща аграрна политика веднага след създаването си през март 1957 г. в Рим. Първите шест страни членки – Франция, Германска Федерална Република, Италия, Белгия, Холандия, Люксембург, определят главните цели на тази политика, а именно:

- формиране на ефикасна система за държавно субсидиране на селското стопанство;
- използване на подходящи механизми за поддържане на средно равнище на фермерските доходи.

Общата аграрна политика на страните членки на ЕС, се осъществява и чрез създадените в тях земеделски кооперативи. Почти всички производители доброволно членуват в национални кооперативни организации – федерации, асоциации, камари, съюзи и кооперативи. Повечето национални кооперативни формации са обединени основно в две международни организации – Комитет на професионалните организации в ЕС (COPA) и Общата конфедерация на земеделските кооперативи в Европейския съюз (COGECA).

Тези организации в 15-те страни – стари членки на Европейския съюз, доставят на местните пазари около 90 % от основните хранителни продукти – житни храни, свинско и пилешко месо, яйца, плодове, зеленчуци, вина, млечни продукти, говеждо и телешко месо, ориз, зехтин и маслини за консумация, захар, цветя, сухи фуражи, преработени плодове и зеленчуци, тютюн, лен, коноп, хмел, семена, овче и козе месо.

Основните инструменти на ОАП на ЕС са директните плащания и пазарната подкрепа на земеделските производители (1-ви стълб на ОАП) и политиката на развитие на селските райони.

В индустриално развитите и социално ориентирани държави на ЕС се прилага протекционистична аграрна политика. Чрез нея се способства за преливане на капитали от индустрията в земеделието за известно изравняване на средната норма на печалбата и за поддържане на високо

равнище на доходите на земеделските производители. Засега на редица източноевропейски страни, а също и на развиващите се държави, се налага неолиберална аграрна политика. Продължителното прилагане на неолиберална аграрна политика у нас и в други източноевропейски страни се характеризира с влошаване на социално-икономическите резултати. То води до рязък спад на производството и потреблението на хранителни продукти, до увеличаване на броя на бедните и безработните селски жители, до увеличаване на вноса и намаляване на износа на пресни и преработени селскостопански стоки. Тези негативни резултати са красноречиво доказателство, че вече е назряла необходимостта у нас да се премине от неолиберална към протекционистична аграрна политика. Нашата аграрна политика умело и целенасочено трябва да се адаптира към протекционистичната обща аграрна политика на Европейския съюз.

Общата аграрна политика на ЕС е насочена и към концентрация на производството в земеделските кооперации, междукооперативна интеграция, глобализация и интернационализация.

Глава III. МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ КООПЕРАЦИИ В БЪЛГАРИЯ

Трета глава е насочена към конкретизиране и аргументиране на предмета и обекта на изследването и аргументиране на възможните модели за развитие на земеделските кооперации в България. Структурирана е в 6 параграфа.

В параграф 3.1. „*Методологични и методични аспекти на изследването*“ се характеризират методологичните и методични аспекти на научното изследване.

За изграждане на адекватни модели за функциониране на кооперативните организационни форми на агробизнеса в България в

разработката е направен сравнителен анализ между основните макропоказатели за развитие на земеделските стопанства в България и страните от ЕС. Осъществено е проучване на земеделските кооперации, членове на Регионалния съюз „Дунав 2000“ – Свищов на основата на годишните финансови отчети за периода 2008-2017 г. – счетоводен баланс и отчет за приходите и разходите.

В дисертационния труд са използвани статистически и статистико-математически методи за анализиране на явленията и процесите в селското стопанство като: изменения в относителния и абсолютен размер на показателите, корелационен и регресионен анализ и прогнозиране. На основата на еднофакторния и многофакторния регресионен анализ се изследват корелационните връзки между отделните фактори на икономическото развитие на земеделските стопанства на макро равнище и вътрешно фирменото развитие.

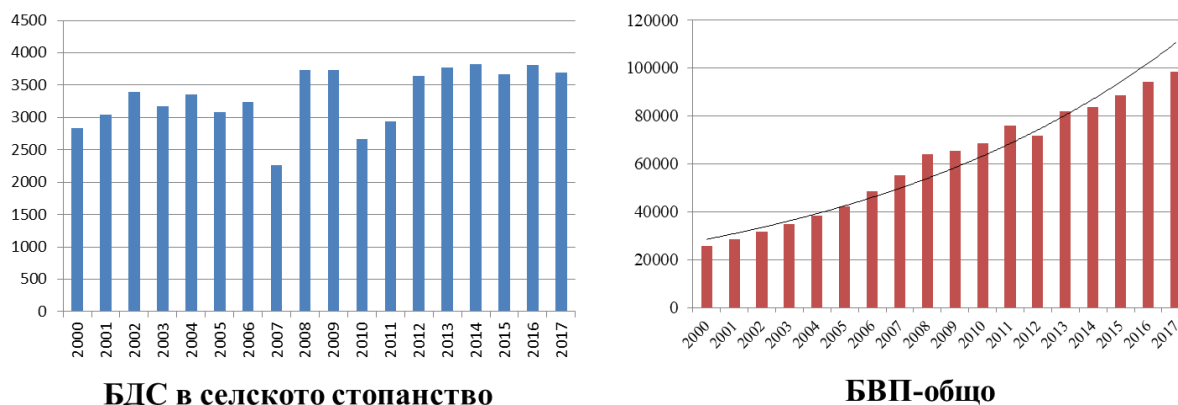
При еднофакторния и двуфакторен регресионен анализ между бруtnата добавена стойност в селското стопанство и броя на земеделските стопанства по години се включва и времето като независима променлива. Набелязва се хипотезата, че окрупняването на земеделските стопанства и намаляването на техния брой, което е тенденция не само у нас, а и в ЕС, увеличава абсолютния размер на бруtnата добавена стойност в селското стопанство.

Изследването на вътрешните фактори, влияещи на изследваните кооперативни организационни форми е осъществено чрез методиката на множествения регресионно-корелационен анализ на MS Excel Data Analysis ToolPak.

Параграф 3.2. *„Анализ на въздействието върху кооперативната организационна форма на основните макро-показатели в селското стопанство“*

Макроикономическата среда, в която се развива отрасъл селско стопанство през последните десетилетия е много динамична, нестабилна, а в някои случаи и неблагоприятна. От края на 90-те години на 20-ти век българската икономика е в условия на валутен борд, с най-ниските доходи в ЕС, съответно ниско равнище на потребление, значителна част от земеделските стопанства са дребно-натурални с непазарна ориентация. Това, заедно с инфлационните и дефлационните процеси и неадекватната политика на доходите води до ограничаване на вътрешното потребление. Безмитният внос на селскостопански продукти от по-високо субсидираните европейски страни прави българската продукция от селското стопанство неконкурентна. Сериозни затруднения при реализацията на селскостопанска продукция създава и нерегламентираният внос от Турция, Гърция, Македония и др. Динамиката на brutния вътрешен продукт (БВП) на българската икономика от началото на 21-ви век до голяма степен е отражение на тези процеси.

За разлика от БВП, който следва трайна тенденция на нарастване, през анализирания период brutната добавена стойност (БДС) от селското стопанство се колебае около 3 млрд. лв. плюс, минус 200-300 млн. лв. (Вж. фиг. 1), като през 2015 г. делът на аграрния сектор в общата БДС намалява с 0,5 процентни пункта спрямо предходната година.

Фиг. 1. БВП и БДС в селското стопанство за периода 2000 – 2017 г.

Наблюдението на БДС в селското стопанство по години показва, че тя се движи около 3 млрд. лв. плус, минус 200-300 млн. лв., с изключение на 2007 г., когато спада на 2,265 млрд. лв. и 2008-2009 г. нараства на 3,7 млрд. лв. Спадането на БДС на сектора и в абсолютен, и в относителен размер (на хектар) до голяма степен се дължи на намаляване на интереса у производителите към подотрасли, произвеждащи продукция с висока добавена стойност, като животновъдство, овощарство и зеленчукопроизводство. Създадената БДС на хектар у нас е в пъти по-малка от средната за ЕС. БДС на хектар в България е 353 евро, средната за ЕС 27 е 1 282 евро, а в Холандия е 9 206 евро, по данни на Евростат за 2013 г., което е ясен сигнал за изоставане от съвременните технологии и прилагането на иновации в отрасъл Селско стопанство.

В случая няма статистически значима корелационна връзка между БВП и БДС в селското стопанство, което доказва че БДС в селското стопанство не е значим фактор за растежа на БВП. БДС в селското и не може да се моделира, тъй като се развива стихийно и няма така наречения тренд във времето. Това се потвърждава и от направения регресионен анализ между БВП и БДС в селското стопанство по години/цени от предходната година/, където зависима променлива е БВП по цени от предходната година/2000-2011г./, а независима променлива – БДС в селското стопанство/2000-2011г./. Липсва права, изразяваща корелационната зависимост, максимално приближена до всички точки (X_i , Y_i , $i=1,2,\dots, n$) едновременно. За прогнозиране на БДС от селско стопанство следва да се потърси функция от друг вид – парабола, експонента, квадратичен, модел, кубичен модел и др.

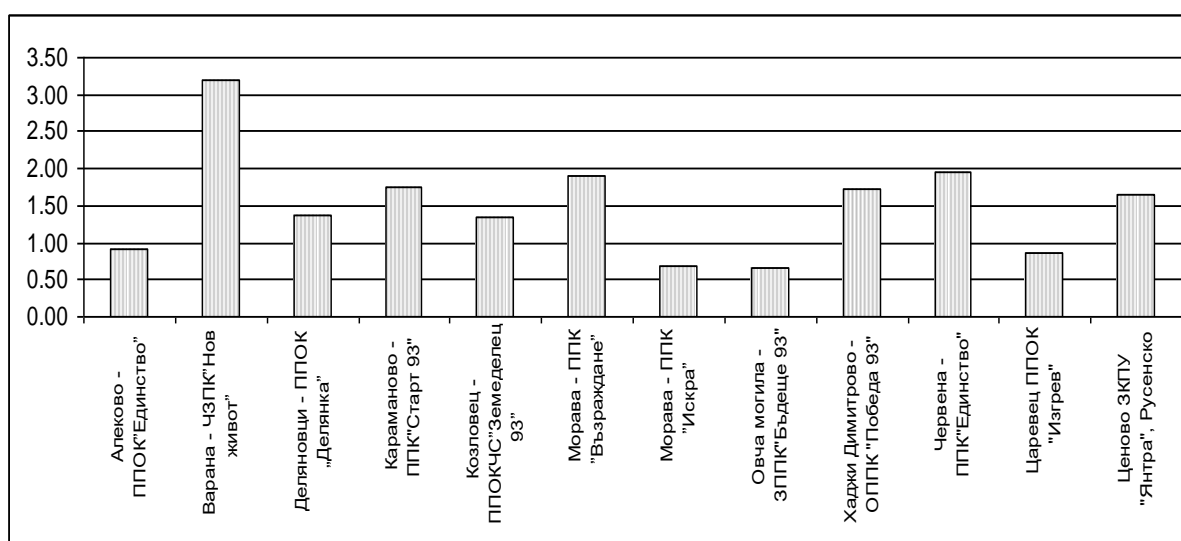
Параграф 3.3. „Финансов анализ на земеделските кооперации, членове на РСЗК, „Дунав-2000“ - Свищов“

Извършеното сравнение на годишните финансови отчети на 17 кооперации, членове на Регионалния съюз на земеделските кооперации „Дунав 2000“ – гр. Свищов за периода 2008 – 2018 г. дава информация за оценка на финансовите им показатели. Анализираните кооперации стопанисват 207 249,145 дка обработваеми земи. В четири от кооперациите работят близо 70% от заетите лица и се стопанисва повече от половината обработваема земя (57%). Останалите кооперации обработват 43% от обработваемата земя и осигуряват заетост на 33% от лицата. Средно на един зает се падат 253.36081 дка обработваема площ. Прилагат се три форми на стопанисване на обработваемите земи: собствена, под аренда и под наем.

Осъществен е анализ и оценка на ликвидността, задлъжнялостта, вземанията и доходността на изследваните кооперации.

За оценка на ликвидността са използвани коефициенти за обща ликвидност, коефициенти на паричните средства и коефициенти за абсолютна ликвидност.

Състоянието на ликвидността в отделните кооперации за периода графично е представено на фигура 2.

Фиг. 2. Състояние на ликвидността за периода 2008-2018 г.

Нисколиквидни са 23% от кооперациите, с коефициенти на ликвидност под единица, при някои от които краткосрочните задължения превишават почти двукратно текущите активи. Недостигът на ликвиден ресурс реално заплашва тяхната платежоспособност, като в същото време затваря достъпът им до външно финансиране. Извън реалната опасност от фалит, възможностите за подобряване на ликвидността се свеждат до оптимизиране на активите и увеличаване на тяхната обращаемост, или реструктуриране.

При оценката на задължнялостта се изследва съотношението между краткосрочните и дългосрочните задължения. За оценката на дългосрочната задължнялост е използван общ коефициент на дълга, а за оценка на краткосрочната задължнялост – коефициент за ликвидност на задълженията. Оценката на наблюдаваните обекти за периода 2008 – 2018 г. по този показател са представени в таблица 1.

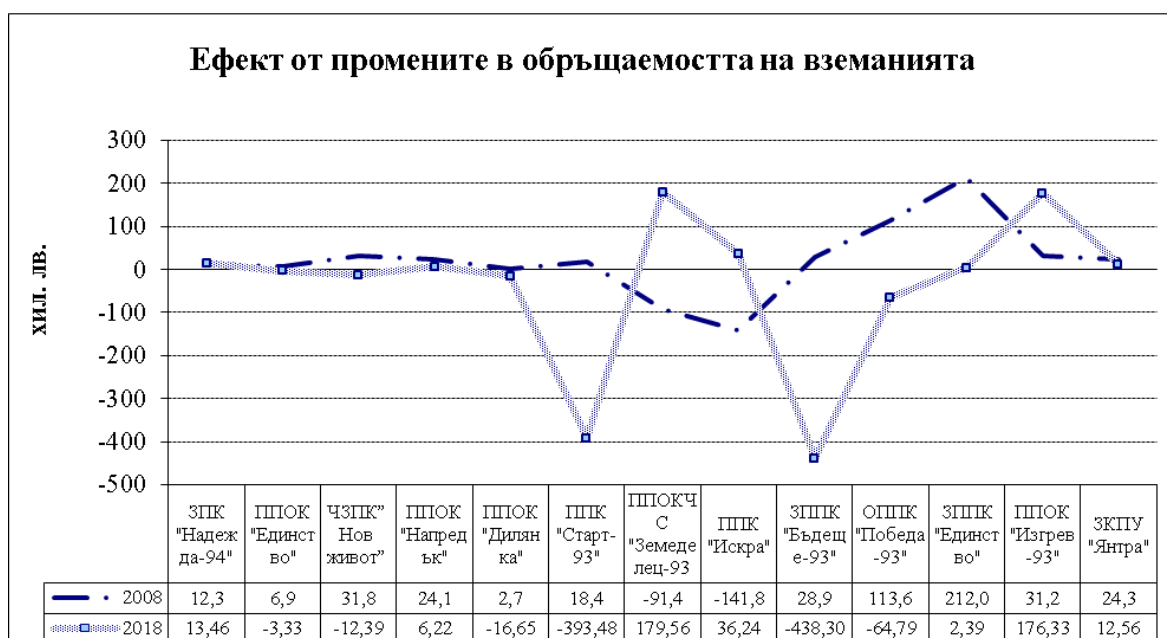
Таблица 1.

Коефициент на ликвидност на задълженията

Кооперации	Краткосрочни вземания* (хил.лв.)	Краткосрочни дългове* (хил.лв.)	Коефициент за ликвидност на задълженията
1.ЗКПУ „Янтра“	59.33	219	0.27
2.ЗППК „Единство“	85	240	0.35
3. ППОК "Единство"	112	448	0.25
4.ППОК „Изгрев 93“	151	1431	0.11
5.ППОК "Делянка"	20.6	98.6	0.21
6.ОППК "Победа 93"	223.5	473	0.47
7.ППОКЧС "Земеделец 93"	432.5	1364.5	0.32
8.ППК "Старт 93"	158.4	396.5	0.4
9.ППК "Възраждане"	180	183	0.98
10.ППК "Искра"	103	619	0.17
11.ЗППК "Бъдеще 93"	246.2	1001.2	0.25
12.ЧЗПК "Нов живот"	70	70	1.0
13.ППОК "Напредък"	31.6	322.17	0.1
14.ЗПК "Надежда 94"	180	215.5	0.8
15. ППОК:Земля 93"	100.7	217.4	0.5
16.ОППК "Зора 1"	551	51	10.8
17. ППОК "3 март"	78	55	1.4

*средно годишен размер на задълженията и вземанията за периода

При анализиране на вземанията в земеделските кооперации се изследва техния дял спрямо общата сума на актива и съотношението между дългосрочните и краткосрочните вземания. При 70 % от изследваните кооперации относителният размер на вземанията спрямо общата сума на актива е между 10-15 %. В четири от кооперациите вземанията надхвърлят 30%, като в един от случаите вземанията са близо 70 % от актива, което е индикатор за влошена събираемост и липса на кредитна политика. В наблюдаваните обекти търговските вземания са предимно краткосрочни. Относителният дял на вземанията от клиенти и доставчици спрямо общата сума на вземанията се движи в широки граници от 5 до 97%, което затруднява извеждане на зависимост между големината на кооперацията и величината на търговските вземания, но показва неефективна или липсваща кредитна политика. Ефектът от промените в обръщаемостта на вземанията през 2008 г. и 2018 г. в наблюдаваните обекти е представен на фиг. 3.

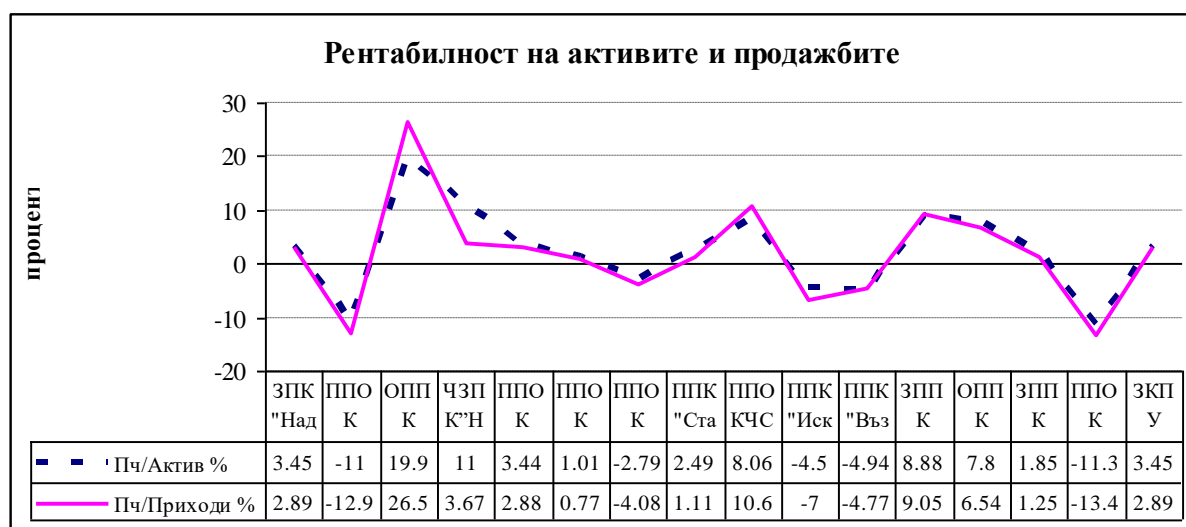
Фиг. 3. Динамика в обръщаемостта на вземанията

В повечето от кооперациите (67%) преобладава нисък ефект от ускорената обращаемост – под 100 хил. лв., като само в два случая ефектът е над 100 хил. лв. При 16,7% от кооперациите е налице забавена обращаемост, като размерът на допълнително ангажираните вземания, в резултат на забавянето е значителен със стойности 100 - 140 хил. лв.

Динамиката в обращаемостта на вземанията за периода 2008-2018 г. позволява подреждане на кооперациите в следните групи:

- кооперации с нарастваща обращаемост и растеж на вземанията;
- кооперации с нарастваща обращаемост и спад на вземанията;
- кооперации с намаляваща обращаемост и растеж на вземанията;
- кооперации с намаляваща обращаемост и спад на вземанията.

Доходността на изследваните кооперации се измерва чрез показателите: рентабилност на актива – като отношението между печалбата/загубата и дела спрямо общата сума на актива и рентабилност на продажбите – като отношение между печалбата/загубата и обема приходи от продажби. (Вж. фиг. 4.)

Фиг. 4. Динамика на показателите рентабилност на активите и на продажбите

Рентабилността на активите и продажбите в наблюдаваните кооперации се колебае в широките граници от 20 до -10%. Анализът на рентабилността на активите и на продажбите позволява да се даде отговор на въпроса доколко в отделните кооперации има възможности за оптимизиране на активите, в частност за оптимизиране на търговските им вземания. Групирането на наблюдаваните обекти, в зависимост от рентабилността на активите и на продажбите и препоръките за развитие е представено в таблица 2.

Таблица 2.

**Групиране на наблюдаваните кооперации
според рентабилността на активите и на продажбите**

Показатели	Пч/Заг хил.лв.	Пч/Актив (%)	Пч/Приходи (%)	Коментар
IV. Загуба с отрицателна рентабилност - 12% от кооперациите				
ППОК"Единство"	-89	-11.02	-12.94	Заплаха от фалит. Необходимост от преструктуриране
ППК "Искра"	-34	-4.50	-7.00	
III. Загуба/положителна R - 19% от кооперациите				
ППК"Старт-93"	-18.33	2.49	1.11	Потенциал за генериране на рентабилност, който би могъл да компенсира загубите
ЗППК "Бъдеще-93"	-67	8.88	9.05	
ЗКПУ „Янтра“	-90.33	3.45	2.89	
II. Печалба/отрицателна R - 19% от кооперациите				
ППОК "Дилянка"	6.17	-2.79	-4.08	Възможности за нарастване на рентабилността чрез ускоряване обръщаемостта на активите и формиране на рационална кредитна политика
ППК "Възраждане"	48.5	-4.94	-4.77	
ППОК "Изгрев-93"	40	-11.27	-13.40	
I. Печалба/положителна R - 50% от кооперациите				
ЗПК "Надежда-94"	18.5	3.45	2.89	Потенциал за нарастване на рентабилността, в т.ч. и чрез преструктуриране
ЗППК "Единство"	81.28	1.85	1.25	
ОППК "Победа-93"	179.75	7.80	6.54	
ЧЗПК"Нов живот"	20.5	11	3.67	
ППОК "Трети март"	5	3.44	2.88	
ППОК "Напредък"	25.67	1.01	0.77	
ППОКЧС "Земеделец93"	47.75	8.06	10.56	
ОППК "Зора-1"	343.5	19.88	26.46	

Параграф 3.4. „Оценка на вътрешно факторните въздействия върху кооперативната организационна форма“

Подборът на групата фактори, влияещи в най-висока степен върху дейността на изследваните земеделски кооперации тества няколко хипотези:

Хипотеза 1. величината на печалбата ($Y=Пч$) зависи от комплексното действие на: коефициента за ликвидност на задълженията (КЛЗ); общия коефициент на дълга (Кд); съотношението между краткосрочните и дългосрочните дългове (КД/ДД); прираста на активите; брой обороти на вземанията (Бр Об); рентабилността на активите (РА) и рентабилността на продажбите (РПр);

Хипотеза 2. величината на печалбата ($Y=Пч$) зависи от комплексното действие на: сумата на активите (А); коефициента за ликвидност на задълженията (КЛЗ); брой обороти на вземанията (БрОб); общия коефициент на дълга (Кд); рентабилността на активите (РА); рентабилността на продажбите (РПр) и делът на вземанията от клиенти и доставчици в общата сума на вземанията ($КрВз/Клиенти$);

Хипотеза 3. величината на печалбата ($Y=Пч$) зависи от: размера на вземанията (ОбК); делът на вземанията от клиенти и доставчици в общата сума на вземанията ($КрВз/Клиенти$); възраст на мениджъра; състояние на кредитната политика; сумата на активите (А); рентабилността на активите (РА) и рентабилността на продажбите (РПр);

Хипотеза 4. величината на печалбата ($Y=Пч$) зависи от комплексното действие на: брой обороти на вземанията (БрОб); възраст на мениджъра; състояние на кредитната политика; сумата на активите (А); рентабилността на активите (РА) и рентабилността на продажбите (РПр).

Третата и четвъртата хипотези дават най-висок коефициент на детерминация, който показва, че 85% от величината на печалбата зависят от изменението на изследваните фактори. Извън тяхното влияние остават

15% от колебанията. Величината на печалбата в изследваните земеделски кооперации зависи от комплексното действие на следните основни фактори (вж. табл. 3.):

X1 – възраст на мениджъра;

X2 – състояние на кредитната политика;

X3 – съотношение между общата сума на търговските вземания и вземанията в статията „Вземания от клиенти и доставчици“;

X4 – сума на активите;

X5 – обращаемост на вземанията;

X6 – рентабилност на активите;

X7 – рентабилност на продажбите.

Таблица 3.

Влияние на избраните променливи върху динамиката на печалбата

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept	68.8769	87.01028	0.791595	0.464476	-154.79	292.5439
X Variable 1	-35.3105	17.72732	-1.99187	0.103004	-80.88	10.25906
X Variable 2	31.77165	18.04355	1.760831	0.138575	-14.6108	78.15407
X Variable 3	36.36796	19.76733	1.839802	0.12518	-14.4456	87.1815
X Variable 4	0.077133	0.032134	2.400356	0.061594	-0.00547	0.159735
X Variable 5	-4.22178	1.845508	-2.2876	0.070862	-8.96581	0.522248
X Variable 6	11.23704	10.97135	1.024217	0.352706	-16.9657	39.43978
X Variable 7	-8.98861	10.6211	-0.8463	0.436007	-36.291	18.3138

Като се използва регресионното уравнение може да се определи величината на печалбата при всяка промяна на независимите променливи. Например, при възраст на мениджъра 45 г. ($X_1=5$), добра кредитна политика ($X_2=4$), съотношение между общата сума на търговските вземания и вземанията в статията „Вземания от клиенти и доставчици“ ($X_3 = 5$), сума на активите ($X_4 = 3750$ хил.лв.), обращаемост на вземанията (брой обороти $X_5 = 10$), рентабилност на активите ($X_6 = 8\%$) и рентабилност на продажбите ($X_7 = 12$), величината на печалбата е 141.99 хил.лв.

Регресионните коефициенти α , b_1 , b_2 , ... b_n показват с колко единици ще се промени резултативния показател при промяна в съответния фактор с единица. Величините на регресионните коефициенти, обаче не могат да се използват за сравнителна оценка на влиянието на отделните фактори върху резултативната променлива, тъй като имат различни мерни единици. За сравнителна оценка влиянието на отделните фактори се използват коефициенти за еластичност \mathcal{E} (Вж. табл. 4.), които показват с колко процента ще се промени резултативния показател при промяна на фактора с 1%.

Таблица 4.

Коефициенти на еластичност за избраните фактори

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7
\mathcal{E}_i	-0.93	0.59	0.54	0.65	-0.43	0.062	0.031
%	-93	59	54	65	-43	6	3

Например, на всеки процент промяна в кредитната политика на агрофирмата (фактор X_2), величината на печалбата нараства с 59%, докато намаляването в обрщаемостта на вземанията с един процент, би довело до намаление в общата сума на печалбата с 43%.

Параграф 3.5. „Технологичен одит на ППК „Старт-93“ - с. Караманово“

В ППК „Старт-93“ - с. Караманово е осъществен профилактичен технологичен одит, обхващащ периода 2010 – 2016 г. За осъществяване на технологичния одит са използвани вторични източници на информация – счетоводни баланси, отчети за приходите и разходите през анализирания период. При подготовката на одита са подбрани критерии и показатели, подходящи за оценка на технологичната готовност на организацията. (Вж. табл. 5.)

Таблица 5.

Подбрани критерии за осъществяване на технологичен одит

Критерии за оценка (в хил. лв.)	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	Темп на нарастване/ намаляване на критерия
Използвани машини, производствени съоръжения и апаратура	2523	2675	382	637	681	740	754	1,222994
Използвани съоръжения	105	106	73	79	61	45	48	1,139352
Размер на готовата продукция	125	140	382	332	244	205	139	0,982462
Текуща печалба (загуба)	-45	-419	-282	64	10	482	-150	0,818189
Разходи за суровини, материали и външни услуги	11288	1321	1503	1631	1477	1459	1202	1,452509
Разходи за суровини и материали	498	726	908	1037	868	985	815	0,921182
Разходи за външни услуги	630	595	595	594	609	474	387	1,084605
Разходи за амортизация и обезценка на дълготрайни активи	183	254	288	354	258	207	127	1,062775
Нетни приходи от продажби	1271	1493	1291	1828	1967	2043	1541	0,968405
Нетни приходи от продукция	1194	1402	1170	1709	1835	1926	1452	0,96792
Нетни приходи от услуги	77	91	121	118	132	117	87	0,979855

Тенденция на намаляване се наблюдава при показателите: размер на готовата продукция; размер на текущата печалба/загуба; разходи за суровини и материали; нетни приходи от продажби; нетни приходи от продукция; нетни приходи от услуги. Одитираната кооперация генерира финансова загуба, но в абсолютно изражение загубите намаляват петкратно през анализирания период. Най-висок е размерът на готовата продукция през 2013-2014 г., когато е направен опит за производствена диверсификация с отглеждане на плодове и зеленчуци и изграждане инсталация за биотор по Мярка 121 на ПРСР.

Тенденция към увеличаване формират показателите: използвани машини, производствени съоръжения и апаратура; разходи за суровини, материали и външни услуги; разходи за външни услуги; разходи за амортизация и обезценка на дълготрайни материални и нематериални активи.

Технологичният одит приключва с очертаване на определящите фактори за просперитет на организацията, както и възможните коригиращи действия за подобряване на нейното функциониране. и е индикатор за оптимизиране на разходите и понижаване на себестойността на произвежданата продукция.

Определящи фактори за устойчивост и просперитет на кооперацията са инвестициите за материално техническо обновление, намаляването на разходите за суровини и материали, затварянето на производствения цикъл и формирането на диференциран пазарно-продуктов портфейл. Благоприятна е тенденцията за инвестиране в материално техническо обновление. Независимо от регистрираните загуби, в дългосрочен аспект възвръщаемостта на инвестициите в материално техническо обновление ще подобри цялостното състояние на организацията. Осъщественото технологично обновление в кооперацията води до намаляване на разходите за суровини и материали.

Коригиращи действия са наложителни във връзка с увеличаване на нетните приходи от продажби, оптимизиране на разходната структура и подобряване продуктивността на организацията. Те трябва да са насочени към намаляване на оперативните разходи по производството, които са значително по-високи от тези на аналозите.

От технологичния одит е направена констатация, че разполагаемата и ново-придобитата селскостопанска техниката в ППК „Старт-93“ е повече, отколкото е необходима за осигуряване на собственото растениевъдно и животновъдно стопанство. От друга страна свръх-осигуреността с машинно-тракторен парк позволява развиване на спомагателна дейност в кооперацията и предоставяне на външни услуги – отдаване под наем на машини и извършване на технически услуги в други стопанства.

В параграф 3.6. „Моделни за функциониране на земеделските кооперации, членове на РСЗК „Дунав-2000“ - Свищов“

На базата на осъществения анализ се оформят 4 модела за функциониране на земеделските кооперации в България. (Вж. фиг. 5.)

Фиг. 5. Модели за функциониране на земеделските кооперации

В първия модел попадат стабилните пазарно ориентирани земеделски кооперации, които генерират печалба и положителна рентабилност. Растежът на вземанията се съпътства с нарастващата им обръщаемост и нарастване приходите от продажби, което поддържа ликвидността и платежоспособността в благоприятни граници, осигурява разполагаем оперативен ресурс и достъп до външно финансиране. Сроковете за инкасиране на вземанията не надхвърлят 30 дни (от 3,52 до 29,11 дни при различните кооперации). Осъществяваната рационална политика на вземанията осигурява на тези кооперации възможност да редуцират отрицателния ефект от забавената обръщаемост, резултат на сезонни

колебания и времеви лаг, в освобождаване на значителен размер вземания в рамките на две последователни селскостопански години.

Вторият модел включва силно неустойчиви и заплашени от фалит кооперации с намаляваща обращаемост и спад на вземанията, генериращи загуба и отрицателна рентабилност. Обикновено забавената обращаемост на активите (периоди на инкасиране над 60 дни, които достигат в някои случаи до 182 дни) при тях се съпътства с висока задлъжнялост, липса на финансови ресурси и ограничен административен капацитет. Основен проблем на тези кооперации е свързан с управлението – липсва адекватна фирмена политика, управление на вземанията, маркетингова и кредитна политика и т.н. В тези случаи възможностите за излизане от кризисната ситуация са свързани по-скоро с необходимостта от реструктуриране, отколкото с изграждане на вътрешно фирмена кредитна политика и оптимизиране на вземанията.

Третият модел включва преобладаващия брой земеделски кооперации, които генерират положителна рентабилност и нарастваща обращаемост, но реализират загуба и спад на вземанията. Точно такива случаи в бизнес практиката доказват, че отрицателният финансов резултат не може да се приема еднозначно като негатив, особено ако има за резултат нарастване на рентабилността, намаляване на административните разходи и скъсяване сроковете за инкасиране на вземанията. Най – вероятно загубата е временна и е породена от реструктуриране на пазарите, технологията или производството. Ефективната политика на вземанията би спомогнала за освобождаване на допълнителни ресурси, без нарастване на задлъжнялостта. В резултат на изпреварващите темпове на нарастване на вземанията спрямо темповете на растеж на активите и ускорената обращаемост, тези кооперации постигат освобождаване на финансов ресурс, дори и при намаляваща сума на вземанията. Препоръчително е политиката на вземанията в тези кооперации да се

прецизира с оглед реализиране на по-висок ефект от освобождаването на вземанията и минимизиране на кредитния риск.

В четвъртия модел попадат кооперации с намаляваща обращаемост и растеж на вземанията, които генерират печалба и отрицателна рентабилност. Тези кооперации имат възможности за нарастване на рентабилността чрез ускоряване обращаемостта на активите и формиране на рационална кредитна политика. В повечето случаи делът на вземанията в общата сума на актива нарастват скокообразно от 3 до 31%, но обращаемостта им намалява, като периода за инкасиране на вземанията е около 60 дни. Най вероятно става въпрос или за липса на кредитна политика в тези кооперации, или за поддържане на рискова либерална кредитна политика и удовлетворяване на повечето поръчки за продажби на кредит.

Заклучение

Проучването на състоянието и проблемите при функционирането и развитието на съвременните кооперации в земеделието дава основание за следните изводи и обобщения.

Първо. Кооперацията е стопанска структура, появила се и просъществувала както в света, така и в България повече от век. Кооперацията се отнася към групата на колективните организационни форми, но за разлика от търговските дружества разпределението на капитала между членовете нормативно не е свързано с правата за участие в управлението и с разпределението на дохода на кооперацията. Кооперативната форма на сдружаване притежава значителен потенциал за подпомагане оцеляването на дребния и средния бизнес, който преобладава в селското стопанство. Анализирането на структурата на организацията като логически взаимоотношения между равнищата на управление и функционалните области трябва да се осъществява в контекста на

постигането на поставените кооперативни цели и стратегическите планове на организацията. Практиката показва, че линейно-щабната структура със своята поляризация не създава оптимални условия за координация на работата в управлението на предприятието, поради това през последните години се търсят нови форми и системи за организиране структурата на управление – адаптивна и проектна организация и "центрове за печалба".

Второ. Специфично за България е продължаващото доминиране на производствения тип кооперация и почти пълното отсъствие на други видове кооперативни организационни форми, което е резултат от особеностите на неформалната институционална среда в страната. Българската земеделска производствена кооперация е най-разпространената организационна форма в отрасъла, стопанисва над една трета от обработваемата земя на страната и е основен производител на зърнени и някои технически култури. В същото време производствената кооперация представлява евтина форма за снабдяване на индивидуалните ферми и селските домакинства с материали и услуги, и осигуряване на заетост за членовете. Предвид на значителните ползи, повечето от кооперативните членове са готови да приемат по-ниско възвръщане на своите ресурси - по-ниско заплащане на труда, по-малка рента на земята и дивиденди върху дяловете. Доколко успешно земеделската производствена кооперация ще се конкурира с другите организационни форми в селското стопанство и ще заема подобаващо място в структурата на земеделието ще покаже бъдещето.

Трето. Изграждането на кооперативната система в България преминава през няколко етапа. Първият етап е свързан с възникването на кооперативните организационни структури и приемането на първия Закон за кооперациите, с което се поставят правно-институционалната рамка на кооперативизма. Вторият етап обхваща еволюционното развитие на кооперативизма в България. През третия етап се осъществява

административно-планова централизация на кооперативната система. Следващият етап в развитието на кооперативната система в България стартира с Аграрната реформа и възстановяването на частната собственост върху земеделските земи. Основен проблем на кооперативната система в България е политическата намеса и потъпкването на основните принципи на кооперативизма – доброволност, автономност и самоинициативност. В рамките на 40 години се осъществява груба национализация, следвана от недообмислена и некомпетентна приватизация на кооперативната собственост. Това доведе до тежки последици и недоверие към кооперативизма в България. Създадените след 1991 г. частни земеделски кооперации съхраниха и пренесоха собствеността (поземлена, материално-веществена и т.н.) през периода на преход към пазарна икономика, но оцеляването им налага вътрешно реструктуриране.

Четвърто. Извършеният регресионен анализ на основните макропоказатели – брутен вътрешен продукт и брутна добавена стойност, показва, че липсва статистически значима корелационна връзка между БВП и БДС в селското стопанство, което доказва че БДС в селското стопанство не е значим фактор за растежа на БВП. За разлика от БВП, който следва трайна тенденция на нарастване, през анализирания период брутната добавена стойност (БДС) от селското стопанство се колебае около 3 млрд. лв. плюс, минус 200-300 млн. лв.

Пето. На базата на осъществения анализ се оформят 4 модела за функциониране и развитие на земеделските кооперации в България. *В първия модел* попадат стабилните пазарно ориентирани земеделски кооперации, които генерират печалба и положителна рентабилност. Растежът на вземанията се съпътства с нарастващата им обръщаемост и нарастване приходите от продажби, което поддържа ликвидността и платежоспособността в благоприятни граници, осигурява разполагаем оперативен ресурс и достъп до външно финансиране. Те се модернизират

чрез промени в структурата на управлението и собствеността. Освен с по-голяма ориентация към потребностите на членовете, тези кооперации въвеждат нови дейности, развиват междукооперативни форми и венчъри с частния сектор, прилагат търговия на дяловете и затворено членство, използват възможностите за снабдяване с кредит, маркетинг и лобиране на общонационален мащаб. *Вторият модел* включва силно неустойчиви и заплашени от фалит кооперации с намаляваща обръщаемост и спад на вземанията, генериращи загуба и отрицателна рентабилност. Възможностите за излизане от кризисната ситуация са свързани по-скоро с необходимостта от реструктуриране, отколкото с вътрешно фирмено оптимизиране. *В третия модел* попадат преобладаващия брой земеделски кооперации, които генерират положителна рентабилност и нарастваща обръщаемост, но реализират загуба и спад на вземанията. Вероятно е загубата да е временна или породена от реструктуриране на пазарите, технологията или производството. Препоръчително е политиката на вземанията в тези кооперации да се прецизира с оглед реализиране на по-висок ефект от освобождаването на вземанията и минимизиране на кредитния риск. *В четвъртия модел* попадат кооперации с намаляваща обръщаемост и растеж на вземанията, които генерират печалба и отрицателна рентабилност. Тези кооперации имат възможности за нарастване на рентабилността чрез ускоряване обръщаемостта на активите и формиране на рационална кредитна политика.

Осъществено изследване потвърждава изследователската теза, че за оцеляването и развитието на функциониращите земеделски кооперации в България е необходимо вътрешно реструктуриране – пазарна ориентация на бизнеса, закриване на нерентабилните дейности, избор на организационна кооперативна форма в зависимост от оптималното оползотворяване на разполагаемите производствени фактори. Такова вътрешно-организационно реструктуриране се осъществява в немалка

част от земеделските кооперации, които разполагат с административен, производствен и финансов капацитет. За реструктурирането на малките и средните организационни структури, които преобладават в агробизнеса, в дисертационния труд се предлага методологична последователност, която е апробирана в ППК „Старт-93“ - с. Караманово и позволява ефективно комбиниране на вътрешно организационни управленски подходи и методи и използване на външни експерти от СА“Д. А. Ценов“-Свищов за анализиране и прогнозиране на резултатите от тяхното прилагане.

IV. СПРАВКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Основните научни приноси на изследването в теоретико-методологичен и в практикоприложен аспект се представят по следния начин:

1. Обогаляване на теоретичните постановки, свързани с кооперативната организационна форма като кооперативния бизнес-модел се разграничава от фирмения не само по икономически, а и по социални критерии и показатели. На основата на критичен анализ са характеризирани видовете кооперации в зависимост от подбрани критерии, като се аргументира степента на тяхната приложимост в селското стопанство на България и необходимостта от търсене на нови форми и системи за организиране структурата на управление в тях – адаптивна и проектна организация и "центрове за печалба".

2. Обогаляване на емпиричното познание за приложението на кооперативната организационна форма за агробизнес в България и характеризиране на основните етапи в развитието на земеделските кооперации в България, като са очертани основните проблеми (външни, вътрешни, правни, административни и др.) при функционирането им в съвременните условия.

3. Очертаване на основните стъпки за адекватно вътрешно реструктуриране на земеделските кооперации и следване на модел за развитие, осигуряващ конкурентоспособността им в общия европейски пазар на селскостопански продукти. Разработване и апробиране в ППК „Старт-93“ – с. Караманово на методика за осъществяване на реструктуриране в организациите от агробизнеса, която включва оценка, анализ и прогнозиране на резултатите от вътрешно фирмените управленски решения с помощта на външни експерти.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Статии:

1. Билев, М. Състояние и тенденции на развитие на земеделските кооперации в България: Алманах научни изследвания на докторанти, Книга 11, АИ «Ценов», 2016.

2. Билев, М. Проблеми при производството и реализацията на селскостопански продукти в България. Алманах научни изследвания на докторанти, Книга 13, АИ «Ценов», 2017.

Научни доклади:

1. Билев, М. Стратегии и перспективи за развитие на земеделските стопанства. //Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знания: Международна научна конференция - Свищов, 09-10 ноем. 2016 г., АИ Ценов, 2016, с. 440-445.

2. Модели за развитие на земеделските кооперации в България. 57-ма научна конференция „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето“, 25-26 октомври 2018 г., Русенски университет „Ангел Кънчев“ и Съюз на учените – Русе (приет за участие).

VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Долуподписаният **Михаил Билев Петков**, докторант в самостоятелна форма на обучение по докторска програма „Икономика и управление (Аграрна икономика)“ към катедра „Аграрна икономика“, факултет „Производствен и търговски бизнес“ при Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – Свищов,

декларирам, че:

Дисертационният труд в общ обем от 168 стандартни страници на тема: **„СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ НА ФУНКЦИОНИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА КООПЕРАЦИИТЕ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО“** представлява собствена научна продукция на автора. Постигнатите в дисертационния труд резултати и изведените научни приноси са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участия. Представената от автора информация във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки и др. съответства на обективната истина. Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други автори, са надлежно и подробно цитирани в библиографията.

Септември 2018 г.

гр. Свищов

Декларатор:.....

/Михаил Билев Петков/